

Mantık Araştırmaları Dergisi

Journal of Logical Studies

Gelenbevî'nin İsâgûcî Şerhi Üzerine / Assesment of Galanbawî 's Commentary on Isagoge

Yazar(lar) | Author(s): Adem EVMES

Bu makaleyi kaynak gösterin | Cite this article:

Evmeş, A. "Gelenbevî'nin İsâgûcî Şerhi Üzerine". Mantık Araştırmaları Dergisi 2 (2020): 50-62

Bu makaleye çevrimiçi ulaşın | See this article online:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mader/issue/59321/714716>

ISSN 2687-3125 | e-ISSN 2687-3125

Gelenbevî'nin İsâgûcî Şerhi Üzerine

 Adem EVMES*

Özet

Gelenbevî, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış olan bir âlim, müderris ve ünlü bir matematikçidir. Mantık başta olmak üzere farklı alanlarda eserler vermiştir. Yaptığımız bu çalışma Gelenbevî'nin Ebherî'nin *İsâgûcî* adlı eseri üzerine yazdığı şerh ve içeriği üzerinedir. Ayrıca mantık konusundaki görüşlerinin yanında Gelenbevî'nin mantık alanındaki rolüne de yer verildi. Günümüze kadar medreselerde önemli bir yere sahip olan eserin üzerine çok sayıda şerh ve haşiye yazılmıştır. Gelenbevî'nin bu eseri okurlar ve öğrenciler açısından önem ve değerini koruduğunu ifade edebiliriz. Bu makalenin giriş kısmında Gelenbevî'nin hayatını ve eserlerini kısaca ele aldık, devamında ise şerhi üzerinden mantık görüşlerini ele alarak mantık tarihindeki yerini belirlemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Gelenbevî, Ebherî, İsâgûcî, şerh

Assesment of Galanbawî 's Commentary on Isagoge

Ismail Galanbawî who lived in last time of Ottoman State was a scholar, professor and famous mathematician. Including logic he wrote many Works in different fields. This article is about Galanbawî's commentary on al-Abhari's *Isagoge* and about field logic. By the way it was talked about the role or place of Galanbawî in this field logic. This work that written on many glosses or super glosses, until now performed a good work in madrasas; and if we take this work for present, readers or students we can say it is stil preserving its value and importance.

Keywords: Logic, Galanbawî, al-Abhari, Isagoge, commentary

Giriş

Asıl adı İsmail b. Mustafa b. Mahmud olan Gelenbevî (1730-1791), Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış olan bir âlim, müderris ve meşhur bir matematikçidir. Babasını küçük yaşta kaybeden Gelenbevî, ilim tahsiline doğduğu yer olan Manisa'nın Kırkağaç ilçesine bağlı Gelenbe'de başlamıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Fatih medresesine

* Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, ademevmes_71@hotmail.com

girmiştir. Burada Yasincizâde Osman Efendi'den Arapça ve din ilimlerini; fizik, matematik ve mantık gibi akli ilimleri de 'ayaklı kütüphane' olarak bilinen Mehmet Efendi'den okumuştur.¹ Kendisi mantık dâhil olmak üzere, belagat, gramer, felsefe, kelam, matematik ve astronomi alanlarında eserler ortaya koymuştur.² Bizi burada ilgilendiren onun mantıkla ilgili ortaya koyduğu *Şerh-i İ̇sâgûcî* ve buna bağlı olarak mantık konusunda görüşleri ve mantıktaki yeridir.

1. Gelenbevî'nin Mantık Eserleri

Gelenbevî mantıkla ilgili eserler yazmıştır. Bunlar; *el-Burhân fî İlmi'l-Mantık ve'l-Mizân*, *Şerh-i İ̇sâgûcî* (Ebherî'nin İ̇sâgûcî'sine şerh), *Risâletü'l-Kıyâs*, *Risâletü'l-İmkân* (Mantıkta modalite konusu), *Hâşiye alâ Tehzîbi'l-Mantık ve'l-Kelâm* (Teftâzânî'nin eserine Devvânî'nin tamamlayamadığı şerhe Mîr Ebu'l-Feth'in hâşiyesine hâşiye), *Risâle fî'l-Vâsıta* (Kıyasta "orta terim" hakkında), *Risâle fî Ma'nâ't-Taksîm* (Mantıkta "tanım" bahsine dair)'dir.³ Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu çalışmada *Şerh-i İ̇sâgûcî*'den hareketle Gelenbevî'nin mantık görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız. Bundan dolayı bu eser hakkında bilgi vermenin, konunun anlaşılması açısından önemli olacağı kanaatindeyiz. Gelenbevî'nin mantıkla ilgili eseri olan *Şerh-i İ̇sâgûcî*, Ebherî'nin (ö.1265) *İ̇sâgûcî* adlı muhtasar eserine yazılmış bir şerhtir. Bu eserin adı *Gelenbevî 'ala İ̇sâgûcî* olarak da geçer. Eserin ne zaman yazıldığına dair bilgi yoktur. Gelenbevî, arkadaşlarıyla *er-Risâletü'l-Eseriyyeti'l-Mizâniyye*'yi müzakere ettikleri esnada şerhi yazmaya karar verdiğini ifade etmiştir.⁴

1.2. *Şerh-i İ̇sâgûcî* Yahut *Gelenbevî 'ala İ̇sâgûcî*

Gelenbevî *İ̇sâgûcî* için yazmış olduğu şerhe başlarken, giriş sayılabilecek bazı açıklamalarda bulunmuştur. Burada üzerinde durduğu birinci konu, her ilmin meselelerinin olduğu ve buna bağlı olarak

1 Abdülkûddus Bingöl, *Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1; Şerafettin Gölcük, Metin Yurdağür, "Gelenbevî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/552; Recep Duran, "İslam Felsefesinde Vucud-u Zihni Anlayışına Bir Geç Dönem Osmanlı Örneği: İsmail Gelenbevî II," *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 2 (2016) 139-140; Khaled el-Rouayheb, *The Development of Arabic Logic (1200-1800)*, (Basel: Schwabe Verlag, 20019), 227.

2 Gölcük, Yurdağür, "Gelenbevî", 553.

3 Gölcük, Yurdağür, "Gelenbevî", 553-554.

4 İsmail b. Mustafa b. Muhammed Gelenbevî, *Şerh-i İ̇sâgûcî*, thk. Cadullah Bessâm Salih (Ürdün: Dar-ı Nur, 2016), 21.

öğrencilerin ilmin meselelerini icmalen bilmesi, kendilerini ilgilendiren konulara yönelmesi ve kendilerini ilgilendirmeyen konulardan da uzak durmaları gerektiğine ilişkindir. Yani ilmi öğrenen, öğrendiği ilmin konusunu bilmelidir. Gelenbevî buna *cihet-i vahdeti zâtiyye* adını vermektedir. Birinci yön (cihet) itibariyle mantığın tanımı, 'bilinmeyenlere ulaştırmada tasavvurî ve tasdikî bilgilerin hallerini araştıran ilimdir.' İkinci cihette ise mantık, 'zihni fikirdeki hatadan koruyan kanuni alettir ya da zihni koruyan melekedir' şeklinde tanımlanır. Gelenbevî, birinci cihette yapılan tanımın mantığın konusu, ikinci cihette yapılan tanımın ise mantığın gayesi olduğunu ifade etmiştir.⁵ Eserin giriş kısmında mantık ilminin bölümlerini gösteren bilgileri görürüz. Buna göre mantığın, tasavvurlar (*tasavvurât*) ve tasdikler (*tasdikât*) olarak iki tarafı vardır. Bunlardan her birinin mebâdii (*premsipleri*) ve makâsıdı (*amaçları*) vardır. Tasavvurların mebâdii beş tümel (*el-külliyatü'l-hamse*) ve makâsıdı tanım (*el-kavlü'ş-şârih*); tasdiklerin mebâdii önermeler ve önermelerin hükümleri ve makâsıdı ise kıyastır. Kıyasın sureti ve maddesi vardır. Maddesi beş sanattır. Gelenbevî böylece mantığın dokuz konudan oluştuğunu ifade etmiştir.⁶

Gelenbevî, delalet konusuna başlamadan önce *Îsâgûcî* kavramının anlamı üzerinde durmaktadır. *Îsâgûcî*, kendisiyle beş tûmelin kastedildiği Yunanca ifadedir. Bu ifadenin aslı beş yapraklı bir güle benzerliğinden ortaya çıkmıştır.⁷ Bu açıklamalardan sonra Gelenbevî, delaletin tanımını, çeşitlerini, aralarındaki ilişkileri ve bu konu hakkındaki tartışmaları ele almıştır. Delalet, bir şeyin anlaşılmasından başka bir şeyin anlaşılmasını gerektirecek bir halde bulunmasıdır. Birincisine delalet eden ikincisine de delalet edilen ismi verilmektedir.⁸ Molla Fenârî'ye göre ilk şey, eğer araya zan girmezse burhânî delil ve burhan olarak isimlendirilir. Eğer araya zan girerse bu durumda iknâî delil ve emare olarak isimlendirilir.⁹ Delalet, sözlü ve sözsüz delalet olarak iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan her biri aklî, vaz'î ve tabiî olarak üç kısımda ele alınmaktadır. Burada mantığı ilgilendiren sözlü vaz'î delalettir. Sözlü vaz'î delalet ise mutabakât,

⁵ Gelenbevî, *Şerh-i Îsâgûcî*, 33-34.

⁶ Gelenbevî, *Şerh-i Îsâgûcî*, 34.

⁷ Gelenbevî, *Şerh-i Îsâgûcî*, 35. Mağnisî bu bağlamda başka rivayetler ve vecihler aktarmaktadır. Krş. Mahmud Hasan el-Mağnisî, *Muğni't-Tullâb*, thk. İsam b. Mühezzeb es-Subui (Beyrut: Dar-ı Beyrut, 1430/2009), 68-69.

⁸ Gelenbevî, *Şerh-i Îsâgûcî*, 36.

⁹ Muhammed Hamza b. Muhammed Şemseddin el-Fenârî, *el-Fevâidu'l-Fenâriyye*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa (Beyrut: Mektebetü'l-Hâşimî, 2015), 28.

tazammun ve iltizâm olmak üzere üç kısımda ele alınmaktadır.¹⁰ Gelenbevî burada delalet türleri arasındaki ilişkiye değinmektedir. Gelenbevî'ye göre mutabakât, tazammunu gerektirmezken, tazammunla delalet mutabakâtı gerektirmektedir. Mutabakatın iltizâmı gerektirmesi ise tartışmalıdır. Gelenbevî'ye göre doğru olan şey mutabakatın iltizamı gerektirmemesidir. İltizamla delaletin mutabakatı ise kesindir. Burada özellikle Ebherî'nin metninde geçen bazı kavramlar üzerindeki tartışmalara yer vermiştir. Mesela, iltizamî delalet için verilen *insan ve ilme ve yazı yazmaya uygun* olmadığına dair itirazları ele alan Gelenbevî, buradaki varsayımın temsil için yeterli olduğunu belirtmektedir.¹¹ Buradan anlaşılıyor ki Gelenbevî, bu konudaki tartışmalara hakim olduğu ve kendisi Ebherî'nin metnine gelebilecek itirazları ele alıp kendisine göre bir çözüm önerisi sunmuştur.

Ebherî'nin metnin düzenine göre konuları açıklayan Gelenbevî, kavramlar mantığı dediğimiz kavram çeşitlerini ve devamında tanım konusu hakkındaki açıklamalarını ortaya koyduktan sonra tartışmalı konulara değinerek kendi görüşlerine yer vermiştir. Gelenbevî lafızları, müfret (basit) ve mürekkep (bileşik) olarak iki kısımda ele almaktadır. Buna göre müfret lafız, parçasıyla delalet etmiş olduğu anlamın parçasına delaleti kastedilmeyendir. Mürekkep lafız ise parçasıyla delalet etmiş olduğu anlamın parçasına delaleti kastedilendir.¹² Gelenbevî, "Müfret Manalar" başlığı altında incelenen tümel (küllî) ve tikel (cüz'î) kavramlarını ele alarak beş tümel konusuna giriş yapmıştır. Tümel, tasavvur edildiğinde ortaklığa engel olmayan olurken tikel ise ortaklığa engel olandır. Gelenbevî konunun devamında beş tümel olarak ifade edilen cins, tür, ayırım hassa ve ilintiyi ele alarak, beş tümelin tanımlarının had mi yoksa resm mi olduğu konusundaki tartışmalara değinerek kendi görüşünü ortaya koymuştur.¹³ Gelenbevî, "Ayırım, cinsteki ortaklarından ayırt edendir." görüşünün mütekaddimin mantıkçılara ait bir görüş

¹⁰ Gelenbevî, *Şerh-i İsâgûcî*, 37-38; Abdünnâfi İffet Efendi, *Tercüme-i Burhân-ı Gelenbevî*, trc. İbrahim Çapak, Mesud Öğmen vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 79; Fenârî, *el-Fevâidu'l-Fenâriyye*, 30-33; Mağnisî, *Muğni't-Tullâb*, 75.

¹¹ Gelenbevî, *Şerh-i İsâgûcî*, 37-39; Abdünnâfi İffet Efendi, *Tercüme-i Burhân-ı Gelenbevî*, 82.

¹² Gelenbevî, *Şerh-i İsâgûcî*, 40; Abdünnâfi İffet Efendi, *Tercüme-i Burhân-ı Gelenbevî*, 83; Hüsâm el-Kâtî, *Şerhu İsâgûcî*, thk. Kasım b. Naim el-Hanefî, (Beyrut: Daru'l-Küttübü'l-İlmiyye, 2015), 16-17; Fenârî, *el-Fevâidu'l-Fenâriyye*, 40-41.

¹³ Gelenbevî, *Şerh-i İsâgûcî*, 43-48.

olduğunu ifade ederek, Ebherî'nin de bu görüşte olduğunu ifade etmiştir. İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ'* da bu görüşte olduğunu *el-İşârât'* ta ise bu görüşten döndüğünü ifade etmiştir. Müteahhirun mantıkçılarının da bu görüşte olduğunu ifade etmiştir.¹⁴ Buradan da Gelenbevî'nin yalnızca bir şarih değil, bu alanı iyi bilen ve geçmişteki tartışmalara ve görüşlere vakıf bir âlim olduğu anlaşılmaktadır.

Gelenbevî'nin lafızlar konusunda ele aldığı konulardan biri de müfret lafızların kısımlarıdır. Gelenbevî, Ebherî'nin *İsâgûcî* eserinden farklı olarak müfret lafızları isim, fiil ve edat olarak üçe ayırarak ele almıştır. Konunun devamında tümel kavramları zihnî ve haricî fertlerini dikkate alarak bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Söz konusu tümel kavramın zihnî ve haricî fertleri eşit seviye de olursa 'mütevâtî' olur aksi halde 'müşekkek' olarak isimlendirilir. Tümel kavramın fertleri birden fazla olur ve lafzın bu manalar için vaz' edilişi eşit seviyede olursa 'müşterek', birinci anlam terk edilirse, birinci anlamdan nakledildiği için 'menkûl' olarak isimlendirilir. Menkûl lafız, nakledenin cinsine göre farklı isimler alır. Şayet nakleden örf-i amm (genel örf) ise, buna 'örf-i menkûl', nakleden şeriat ise, buna 'şer'î menkûl', nakleden örf-i hass olursa, buna 'istilah-i menkûl' denir. Gelenbevî, manalar arası geçişte, ilk kullanılan anlam terk edilmemişse, kendisinden nakledilen ilk anlama nisbetle 'hakikat'; kendisine nakledilen ikincil anlama nisbetle de 'mecâz' olarak isimlendirildiğini ifade etmektedir.¹⁵

Gelenbevî, mürekkep kavramları, tam ve eksik olarak ikiye ayırarak, tam ve eksik mürekkep kavramların çeşitlerini ele almıştır. Gelenbevî'nin ele aldığı tam mürekkep kavramlar; önerme (kaziye), inşâ, tenbih, nidâ, temennî, arz, soru, dua, iltimas, isti'lâ, emir, fiil ve nehiydir. Eksik mürekkep kavramları da takyîdî ve gayri takyidî olarak ele alarak konuyu tamamlamıştır.¹⁶ Görüldüğü gibi Gelenbevî, Ebherî'nin *İsâgûcî* eserinde ele almadığı konulardan olan kavram çeşitlerini özet halinde ve veciz bir şekilde ele almaktadır. Kavramlar konusunda herhangi bir tartışmaya girmeden kavramları açıklamıştır. Bu sayede mantık ilmine başlayanlar için ön hazırlık olduğunu söyleyebiliriz.

Gelenbevî tanım konusunda açıklamalara başlamadan önce, tanımda yer alan bazı ifadelerle açıklık getirmektedir. Tanım konusunun

¹⁴ Gelenbevî, *Şerh-i İsâgûcî*, 56.

¹⁵ Gelenbevî, *Şerh-i İsâgûcî*, 41-42.

¹⁶ Gelenbevî, *Şerh-i İsâgûcî*, 42-43.

buradaki adı el-kavlü'ş-şârihtir. Gelenbevî, mahiyeti açıkladığı için bu ismin verildiğini ifade etmiştir.¹⁷ Gelenbevî tanım konusunu şu şekilde sonlandırır: "Zatilerin hepsiyle yapılan tanım hadd-i tam (tam özsel tanım), zatilerin bir kısmıyla yapılan tanıma hadd-i nakıs (eksik özsel tanım), yakın cins ve hasse-i lazime ile yapılan tanıma resm-i tam (tam ilintisel tanım), tek bir hakikate özgü olan arazîlerden yapılan tanıma resm-i nakıs (eksik ilintisel tanım) denir." Gelenbevî tanım konusunda sadece ayırım ya da sadece hassa ile tanım yapılıp yapılmayacağına dair tartışmayı ele almıştır. Bazılarına göre böyle bir tanımın mümkün olmadığını, bazılarına göre ise böyle bir tanımın mümkün olduğunu ifade ederek, Ebherî'nin bu şekilde bir tanımın olmayacağı görüşünü benimsediğini ifade etmiştir.¹⁸

Gelenbevî, eserin üçüncü bölümünde ise, tasdiklerin mebadisi olarak kabul edilen önermeler ve önermeler arası ilişkiler konusunu incelemektedir. Daha önceki konularda olduğu gibi Gelenbevî her bölümdeki konu ve kavramların tanımına dikkat çekerek kavramların analizini yapmıştır. Önermeler konusunun başlangıcında önermenin tanımına dair güzel ifadeler sunar ve şöyle söyler: "Eğer bir önermenin iki tarafı bilfiil veya bilkuvve müfret olarak çözümleniyorsa önerme yüklemlidir. Eğer bir önermenin iki tarafı bilfiil veya bilkuvve müfret olarak çözümlenmiyorsa önerme şartlıdır."¹⁹ Bu tanımda belirtilen ifade tarzı, konunun özünün verilmesi açısından önemlidir.

Konuların ortaya konuluşunda oldukça metodik davranan Gelenbevî, bu alanda gereksiz ayrıntılardan uzak durarak açıklanması gereken yerleri açıklamıştır. Mesela önermelerin konunun niceliğine göre türlerinden bahsederken, mütekaddîmûn mantıkçılara göre üçlü bir taksimin, müteahhîrûna göre ise dörtlü bir taksimin olduğunu ifade etmiştir.²⁰ Burada Gelenbevî'nin kendisinden önceki geleneğe vakıf olduğunu görmekteyiz. Önermeler konusundaki açıklamalarında Ebherî'nin planına uygun davranan Gelenbevî, modal (kipli) önermelerle ilgili herhangi bir açıklamada bulunmaz.

17 Gelenbevî, *Şerh-i Îsâgûcî*, 63-64.

18 Gelenbevî, *Şerh-i Îsâgûcî*, 65-67; Abdünnâfi İffet Efendi, *Tercüme-i Burhân-ı Gelenbevî*, 213-218; Bu konudaki tartışmalar için bk. Kâdî Mir Meybudî, *Şerhu'ş-Şemsiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı Koleksiyonu nr: 1694, 80.

19 Gelenbevî, *Şerh-i Îsâgûcî*, 75.

20 Gelenbevî, *Şerh-i Îsâgûcî*, 82-83.

Önermeler arası ilişkiler konusunda çelişki (tenâkuz) ve döndürme (aks) konusunu ele alan Gelenbevî, her iki ilişkide gerekli olan şartları ifade ederek, bu şartların ihlalinde hangi durumların ortaya çıkacağını ele almıştır. Çelişki, iki önermenin, birinin doğru diğerinin yanlış olmasını bizatihi gerektirecek şekilde olumluluk ve olumsuzluk bakımından birbirinden farklı olmasıdır. Gelenbevî, çelişkinin tanımı yaparken 'iki önermenin farklı olması' ifadesiyle müfretler ve bir önermenin birbiriyle çelişik olma durumunu tanımın dışına çıkarmıştır.²¹ Önermelerin çelişik olması konusundaki mütekaddîmûn ve müteahhîrûn arasındaki tartışmaları ele aldıktan sonra, tartışmaya son noktayı koyarak, çelişikliğin meydana gelebilmesi için hükmî nisbet birliğinin yeterli olduğunu ifade etmiştir.²²

Eserin son bölümünde Aristoteles mantığının amacı kabul edilen kıyas konusu ele alınmaktadır. Bu bölümde Gelenbevî, kıyasın tanımının analizinde güzel değerlendirmelerde bulunmaktadır. Mesela, 'Kıyas, sözlerin meydana gelmiş ve bu sözlerin kabulünden, zatı gereği başka söz gerekir'²³ ifadesinde geçen 'gerekir' ifadesi ile tam olmayan tümevarım ve analogi tanımın dışında bırakılmıştır. Çünkü bu ikisi kabul edilse bile başka bir sözü gerektirmez. 'Zatı' ifadesi ile yabancı öncül vasıtasıyla ortaya çıkan sözler tanımın dışında bırakılmıştır.²⁴ Konunun devamında kıyas çeşitlerini ele alan Gelenbevî, daha sonra kıyasın unsurları hakkında bilgi vermiştir. Gelenbevî kıyasları, iktirânî ve istisnâî olarak ikiye ayırmaktadır. İktirânî kıyas, sonucu veya çelişğinin bilfiil zikredilmediği kıyas olarak tanımlanırken, istisnâî kıyas ise sonucunun veya çelişğinin bilfiil zikredildiği kıyas olarak ifade edilmektedir. Kıyasın unsurlarıyla ilgili açıklamalarda 'iki öncül arasında tekrar eden orta terim olarak isimlendirilir' ifadesinde bunun sebebinin büyük terim ile küçük terim arasında tekrar etmesi gösterilir. 'Sonucun konusu küçük terim olarak adlandırılır' ifadesinde, bunun sebebinin yüklemden daha az fertlere sahip olması gösterilir. Zira yüklemde daha fazla fertlere sahip olduğu için büyük terim olarak ifade edilmektedir.²⁵

21 Gelenbevî, *Şerh-i İsâgûcî*, 95.

22 Gelenbevî, *Şerh-i İsâgûcî*, 97-99.

23 Ebherî'nin *İsâgûcî* eserindeki kıyas tanımı için bk. Ferruh Özpilavcı, *Ebherî İsâgûcî ve Şerhi* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 48.

24 Gelenbevî, *Şerh-i İsâgûcî*, 111-112.

25 Gelenbevî, *Şerh-i İsâgûcî*, 115.

Konunun devamında kıyas şekillerinin açıklamasına geçen Gelenbevî, kıyasın dört şeklini ele alarak, şekiller arasındaki farkı mahiyet ve üstünlük açısından olduğunu belirtmektedir.²⁶ Benzer durum kıyasın modları için geçerlidir. Modlar arasındaki üstünlük tümel olumlu, tümel olumsuz veya tikel olumlu ya da olumsuz olmasına göredir.²⁷ Gelenbevî, iktirânî kıyasları, yüklemli ve şartlı olarak ikiye ayırarak ele almıştır. Aynı şekilde şartlı kıyasları da bitişik ve ayrık şartlı kıyasları iki kısımda ele aldıktan sonra bileşik kıyas konusunu ele alarak konuyu tamamlamıştır. Gelenbevî bileşik kıyaslar konusunda mevsûlun netâic, mefsûlun netâic, hulfî kıyas, tümevârım (istikrâ) ve analogiyi (temsil) ele almaktadır. Gelenbevî'ye göre hulfî kıyas, kıyasın çelişğinin geçersizliğinin ortaya konulmasıyla, matlubun geçerliliğini ortaya koymaktır. Gelenbevî'nin değindiğı diğeri bir önemli konu da tam tümevarımın, kıyas-ı mukassim olarak da isimlendirilmesidir. Analoginin kelimcılara göre "*istidlâl bi's-şâhidi ale'l-ğâib*", fıkıhçılara göre '*kıyas*' olduğu Gelenbevî tarafından dile getirilmiştir. Böylece Gelenbevî, eserinin son konusu olan beş sanat konusuna geçmiştir.²⁸

Gelenbevî, beş sanat konusuna burhan ile başlamıştır. Burhan, yakîni öncüllerden oluşmuş ve yakîni sonuç veren kıyastır. Burhanın tanımında geçen '*kıyas*' ifadesi cinstir ve beş tümeli içermektedir. '*Yakîni sonuç vermesi*' ifadesi ile de '*dört illet*' nazariyesine işaret edilmektedir. Buradaki '*müellef*' mutabakat yoluyla sûrî, iltizam yoluyla fail; akledici kuvve ve öncüller madde ve yakîni sonuç vermesi için ifadesi de gâî illete işaret etmektedir.²⁹ Gelenbevî konunun devamında beş sanatın diğeriğini ve onları oluşturan öncülleri ele alarak şerhini tamamlamıştır. Buna göre; müselleme ve meşhur öncüllerden meydana gelen kıyasa '*cedel*', maznun ve makbul öncüllerden meydana gelen kıyasa '*hitabet*', hayale dayanan öncüllerden meydana gelen kıyasa '*şiiir*', müşebbehât ve vehmi öncüllerden meydana gelen kıyasa da '*muğalata*' denir.³⁰

26 Gelenbevî, *Şerh-i İsbâgûcî*, 117.

27 Gelenbevî, *Şerh-i İsbâgûcî*, 121-122.

28 Gelenbevî, *Şerh-i İsbâgûcî*, 122-135.

29 Gelenbevî, *Şerh-i İsbâgûcî*, 137-138.

30 Gelenbevî, *Şerh-i İsbâgûcî*, 143-151; ayrıca bk. Abdünnâfi İffet Efendi, *Tercüme-i Burhân-ı Gelenbevî*, 630-640.

Sonuç

Kendi döneminde güçlü bir yere sahip olan Gelenbevî, yazmış olduğu *Burhan*, *Şerh-i Îsâgûcî* ve yazmış olduğu diğer mantık eserleri ile mantık tarihindeki yerini almıştır. Gelenbevî yazmış olduğu bu şerhle, şerh-haşiye geleneğinde önemli bir yer edinmiştir. Bu ifadelerin ortadaki hakikatin bir göstergesidir. Çünkü Gelenbevî, bu eseriyle klasik mantığın temelini oluşturan konuları veciz bir şekilde açıklamıştır. Tabi ki bunu yaparken Ebherî'nin metnine bağlı kalmıştır. Eserin kendisi bir şerh olması nedeniyle, Gelenbevî şerh ettiği genellikle bağlı kalmıştır. Çünkü şarih'in metne bağlı kalması gerekir.

Gelenbevî, her ilmin meselelerinin olduğu ve buna bağlı olarak öğrencilerin ilmin meselelerini özet şekilde bilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yani ilmi öğrenen, öğrendiği ilmin konusunu bilmelidir. Gelenbevî buna *cihet-i vahdeti zâtiyye* adını vermektedir. Gelenbevî, birinci cihette mantığın konusunu, ikinci cihette ise mantığın gayesini ele almıştır.

Gelenbevî, delalet konusunda Ebherî'yi takip etmiştir. Burada mutabakat, tazammun ve iltizamî delaleti alarak, bu delalet türleri arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Kavramları müfret, mürekkep şeklinde ikiye ayıran Gelenbevî, isim, fiil ve harf konusunu ele almıştır. Daha sonra tanım konusuna geçen Gelenbevî, hadd-i tam ve nâkıs; resm-i tam ve resm-i nâkıs ile mantığın tasavvurat kısmını tamamlamıştır.

Daha sonra önermeler konusuna geçiş yapan Gelenbevî, önermenin tanımını, unsurlarını ele alarak, yüklemli ve şartlı olarak iki kısma ayırmıştır. Önermeler arası ilişkiler konusunda çelişki (tenâkuz) ve döndürme (aks) konusunu ele alan Gelenbevî, önermelerin çelişik olması konusundaki mütekaddîmûn ve müteahhîrûn arasındaki tartışmaları ele aldıktan sonra, tartışmaya son noktayı koyarak, çelişikliğin meydana gelebilmesi için hükmî nisbet yeterli olduğunu ifade etmektedir.

Eserin son bölümünde kıyas konusunu ele alan Gelenbevî, kıyasları iktirânî ve istisnâî olarak ikiye ayırmıştır. Konunun devamında kıyasın unsurları ve kıyasın şekillerini ele almıştır. Gelenbevî bileşik kıyaslar konusunda mevsûlun netâic, mefsûlun netâic, hulfî kıyas, tümevârım (istikrâ) ve analogiyi (temsil) ele almaktadır.

Son olarak burhan, cedel, hitabet, şiir ve muğalatadan meydana gelen beş sanat konusu ele almaktadır. Beş sanatı, öncüllerden hareketle öz ve kısa bir şekilde ele almıştır.

Gelenbevî, kendisinden önceki bilgi birikimine de vakıftır. Daha önce işaret edildiği üzere Gelenbevî'nin metin içinde yaptığı analizler dikkat çekicidir. Gelenbevî'nin bu eseri kaleme alırken etkilendiği kişiler arasında İbn Sînâ ve Sadettin Teftezânî'i zikredilebilir.

Kaynakça

Bingöl, Abdülkûddus. *Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Duran, Recep. "İslam Felsefesinde Vucud-u Zihnî Anlayışına Bir Geç Dönem Osmanlı Örneği: İsmail Gelenbevî II," *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 2 (2016): 139-140.

el-Fenârî, Muhammed Hamza b. Muhammed Şemseddin. *el-Fevâidu'l-Fenâriyye*. thk. Mustafa Şeyh Mustafa. Beyrut: Mektebetü'l-Hâşimî, 2015.

el-Kâtî, Hüsâm. *Şerhu Îsâgûcî*. thk. Kasım b. Naim el-Hanefi. Beyrut: Daru'l-Küttübü'l-İlmiyye, 2015.

el-Mağnîsî, Mahmud Hasan. *Muğni't-Tullâb*. thk. İsam b. Mühezzeb es-Subui. Beyrut: Dar-ı Beyrut, 1430/2009.

el-Rouayheb, Khaled. *The Development of Arabic Logic (1200-1800)*. Basel: Schwabe Verlag, 2019.

Gelenbevî, İsmail b. Mustafa b. Muhammed. *Şerh-i Îsâgûcî*, thk. Cadullah Bessâm Salih. Ürdün: Dar-ı Nur, 2016.

Gölcük, Şerafettin. Yurdağür, Metin. "Gelenbevî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*: 552. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

İffet Efendi, Abdünnâfi. *Tercüme-i Burhân-ı Gelenbevî*. trc. İbrahim Çapak, Mesud Öğmen vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

Adem EVMEŞ

Meybudî, Kâdî Mir. *Şerhu'ş-Şemsiyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı Koleksiyonu nr: 1694.

Özpilavcı, Ferruh. *Ebherî Îsâgûcî ve Şerhi*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

Assesment of Galanbawî 's Commentary on Isagoge

Adem EVMEŞ*

Extended Abstract

Galanbawî (1730-1791), a scholar, professor and a famous mathematician who lived during the last period of the Ottoman Empire, wrote important works in different fields, especially logic. This study is based on the commentary and content of Galanbawî's work on al-Abhari's *Isagoge*.

As he began his commentary for *Isagoge*, Galanbawî made some explanations that could be considered an introduction. The first topic he focuses on here is that every science has issues and, accordingly, the students should be aware of the issues of science in brief, should focus on the issues that concern them and should stay away from the issues that do not concern them. In other words, the scholar should know the subject of the science he/she has learned. Galanbawî calls it *cihet-i vahdeti zâtiyye* [subject matter].

Coming from the *subject matter*, Galanbawî defined logic in two ways. According to the definitions made; logic 'is the science that explores the cases of imagination and attested information in the transmission to the unknown.' and ' is the legal instrument that protects the mind from error in the idea or the angel that protects the mind. Galanbawî reveals the subject of logic with his first definition, while his second definition reveals the purpose of logic.

As in the Islamic logic tradition, Galanbawî subjects logic to a dual classification in the form of imagination and affirmation. According to this, there are the principles and objectives of the imagination and

* Dr., Instructor, Ministry of Education, ademevmes_71@hotmail.com

affirmation section. In accordance with this classification, five universals, definitions, propositions and comparisons that constitute the subjects of logic are discussed.

Galanbawî focuses on the meaning of the concept of Isagoge before beginning the topic of denotation. Isagoge is the Greek expression by which the five universals are meant. The original expression was derived from the resemblance of a five-leaf rose. After these statements, he discussed the definition of the denotation, its varieties, the relations between them and the discussions about it. Denotation is divided into two parts as verbal and nonverbal denotation. Each of these is discussed in three parts: mental, conventional, and natural. Here it is the verbal conventional denotation that concerns logic. Verbal conventional denotation is discussed in three parts: reconciliation, intensional and upholding.

After explaining the subjects according to the layout of al-Abharî's text, Galanbawî revealed the types of concepts we call the logic of concepts and his explanations on the subject of definition in the sequel, he addressed the controversial issues and gave his own views. Galanbawî wordings are discussed in two parts; simple and compound. Galanbawî addressed the concepts of universal (külli) and partial (cüz'i) under the title of simple denotations and gave an introduction to five universal issues. The universal when conceived, is not an obstacle to the partnership, while the partial is an obstacle to the partnership. In the continuation of the issue, Galanbawî addressed the genus, species, distinction and relation expressed as five universals, and addressed the debate about whether the definitions of the five universals were definition or description.

Before starting explanations on the definition, Galanbawî clarifies some of the statements contained in the definition. The name of the definition here is *el-kavlu's-sârih*. The definition made with all of the persons is called *hadd-i tam* (complete essential definition), and the definition made with some of the persons is called *hadd-i nakis* (incomplete essential definition). The definition made with a close genus and *hasse-i lazime* (common needs) is called *resm-i tam* (complete associative definition), and the definition made from plots specific to a single fact is called *resm-i nakis* (incomplete associative definition).

In the field of propositions, Galanbawî addresses the definition, types and elements that constitute the proposition, and then addresses the subject of

Adem EVMEŞ

contradiction and rotation under the title of the propositional provisions. It deals with propositions in two parts, predicate and conditional. Galanbawī who handled the conflict (tenakuz) and rotation (aks) on the issue of the relationship between propositions, expressed the necessary conditions in both relationships, which would occur in violation of these conditions addressed the situations. The contradiction is that the two propositions differ from each other in terms of positivity and negativity, in a way that requires one to be true and the other to be false.

In the last part of the work, the subject of the accepted comparison of the purpose of Aristotelian logic is discussed. In this section, Galanbawī makes good analyses in the analysis of the definition of the comparison. For example, in the expression of 'Compare, consist of words and other words need to be taken from the acceptance of these words', the "need" expression is excluded from the inductive and analogy definition. In the course of the subject, Galanbawī discussed the types of comparison and later gave information about the elements of comparison. Galanbawī divides the comparisons into two, mean and exceptional. The mean comparison is defined as the comparison in which the result or contradiction is not actually mentioned, while the exceptional comparison is expressed as the comparison in which the result or contradiction is actually mentioned. In the explanations related to the elements of the comparison, the expression 'repeating between two antecedents is called the middle term' because of the repetition between the large term and the small-term is shown. In the phrase 'the subject of the result is called the minor term', it is shown that the reason for this is that it has fewer members than the predicate. Because it has more individuals in the predicate, it is expressed as a large term.

Galanbawī started five art subjects with evidence. Evidence is a comparison made up of close predecessors and giving close results. In the continuation of the subject, Galanbawī completed the commentary of the five arts by addressing the others and the predecessors that formed them. According to this, the comparison consisting of apodictic and famous antecedents called 'cedel'[dispute], comparison consisting of the defendant and acceptable antecedents called 'oratory', comparison consisting of imaginary antecedents called 'poetry', comparison consisting of resemblance and illusory antecedents' is called mughalata.